
REVIEWS

Y.V. Tsaryk ¹ ✉	Dr. Sci. (Biol.), Professor
V. I. Parpan ²	Dr. Sci. (Biol.), Professor
V. V. Nykyforov ³	Dr. Sci. (Biol.), Professor
I.Y. Tsaryk ⁴	Cand. Sci. (Biol.), Sen. Res

---

¹*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska str., 1, Lviv, Ukraine, 79000*

²*Ukrainian Research Institute of Mountain Forestry,
Hrushevskoho str., 31, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018*

³*Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University,
Pershotravneva Str., 20, Kremenchuk, Poltava region, 39600*

⁴*Institute of Ecology of the Carpathians of NAS Ukraine,
Kozelnytska str., 4, Lviv, Ukraine, 79026*

Collective monograph dedicated to the results of 65-year long research of natural and artificial biogeocoenoses under the conditions of steppe by collective of the complex expedition of Oles Honchar Dnipropetrovsk National University after the editorship of Travleyev A. P. «Biogeocoenological research of the forests in steppe zone of Ukraine»: monograph – Dnipro: «Svidler A.L.» Publishing house, 2016. – 203 p.

Abstract. The monograph consists of 13 original articles, considering history of the complex expedition, fundamental data of soil micromorphology, content of heavy metals in it, physical and chemical properties of the soils under the steppe conditions. It is ascertained the role of light structure in the formation of artificial forest plantations; the results of grass community research are given as well. Floral and coenotic structures of wetland ecosystems of the Samara river basin and the water regime of forest and steppe biogeocoenoses of Prysamarya are described. The role of mammals, amphibians, reptiles and butterflies in the structure of steppe biogeocoenoses of Ukraine is characterized. The bases for biogeocoenological ways of forest restoration of devastated lands as well as information about the diversity of Oribatida mites in West Donbas are presented.

The collective monograph in memoriam for Dr. Sci. (Biol.), Prof., Corresponding member of NAS Ukraine A. P. Travleyev, which has passed away in September 2016, is necessary for the scientific staff, lecturers, postgraduate students, biology students, ecologists, and forest, water and agriculture personnel.

Key words: *biogeocoenoses, steppe zone, soil, restoration, grass and forest vegetation, heterotrophs.*

✉ Tel.: +380-329-42-85. E-mail: itsaryk@yahoo.com

DOI: 10.15421/031710

ISSN 1726-1112. *Ecology and noospherology*. 2017. Vol. 28, no. 1–2

105

И. В. Царик¹ д-р биол. наук, проф.
В. И. Парпан² д-р биол. наук, проф.
В. В. Никифоров³ д-р биол. наук, проф.
И. И. Царик⁴ канд. биол. наук, ст. науч. сотр.

¹Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, Украина, 79000,
тел.: +380-329-42-85, e-mail: itsaryk@yahoo.com

²Украинский научно-исследовательский институт горного лесоводства
им. П. С. Пастернака, ул. Грушевского, 31, г. Ивано-Франковск, Украина, 76018

³Кременчугский национальный университет им. Михаила Остроградского,
ул. Первомайская, 20, г. Кременчуг, Полтавская обл., Украина, 39600

⁴Институт экологии Карпат НАН Украины,
ул. Козельницкая, 4, г. Львов, Украина, 79026

**Коллективная монография, посвященная итогам 65-летних исследований
естественных и искусственных биогеоценозов в условиях степи
коллективом Комплексной экспедиции Днепропетровского
национального университета имени Олеса Гончара,
под редакцией Травлеева А. П. «Биогеоценологические исследования
лесов степной зоны Украины»: монография. – Днепр:
Изд-во «Свидлер А.Л.», 2016. – 203 с.**

Аннотация. В монографии содержится 13 оригинальных статей, в которых рассматривается история становления Комплексной экспедиции и поданы фундаментальные данные о микроморфологии почв, содержании в них тяжелых металлов, их физико-химических свойствах в условиях степи. Раскрыта роль световой структуры при формировании искусственных лесных насаждений, поданы данные касательно итогов изучения травостоя. Раскрыта флороценологическая структура водно-болотных экосистем бассейна р. Самары и водный режим лесных и степных биогеоценозов Присамарья. Охарактеризована роль млекопитающих, амфибий, рептилий и чешуекрылых в структуре биогеоценозов степной зоны Украины. Обоснованы биогеоценологические способы лесной рекультивации нарушенных земель, а также приведены данные о разнообразии оribатидных клещей в условиях Западного Донбасса.

Эта коллективная монография, которая является хорошей памятью о члене-корреспонденте Национальной академии наук Украины, докторе биологических наук, профессоре А. П. Травлееве, необходима научным сотрудникам, преподавателям, аспирантам, студентам-биологам, экологам, работникам лесного, водного и сельского хозяйства.

Ключевые слова: биогеоценозы, степная зона, почва, рекультивация, травяная и лесная растительность, гетеротрофы.

Й. В. Царик¹ д-р біол. наук, проф.
В. І. Парпан² д-р біол. наук, проф.
В. В. Никифоров³ д-р біол. наук, проф.
І. І. Царик⁴ канд. біол. наук, ст. наук. співр.

¹Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000,
тел.: +380-329-42-85, e-mail: itsaryk@yahoo.com

²Український науково-дослідний інститут гірського лісівництва
ім. П.С. Пастернака, вул. Грушевського, 31, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018

³Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського,
вул. Першотравнева, 20, м. Кременчук, Полтавська обл., Україна, 39600

⁴Інститут екології Карпат НАН України,
вул. Козельницька, 4, м. Львів, Україна, 79026

**Коллективна монографія, присвячена підсумкам 65-річних досліджень
природних і штучних біогеоценозів в умовах степу колективом**

Комплексної експедиції Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, за редакцією Травлєєва А. П. «Біогеоценологічні дослідження лісів степової зони України»: монографія. – Дніпро: Вид-во «Свідлер А.Л.», 2016. – 203 с.

Анотація. У монографії міститься 13 оригінальних статей, у яких розглядається історія становлення Комплексної експедиції та подано фундаментальні дані щодо мікроморфології ґрунтів, вмісту в них важких металів, їх фізико-хімічних властивостей в умовах степу. Розкрито роль світлової структури у формуванні штучних лісових насаджень, подано дані щодо підсумків вивчення травостою. Розкрито флоро-ценотичну структуру водно-болотних екосистем басейну р. Самари та водний режим лісових і степових біогеоценозів Присамар'я. Охарактеризовано роль ссавців, амфібій, рептилій та лускокрилих у структурі біогеоценозів степової зони України. Обґрунтовано біогеоценологічні способи лісової рекультивациі порушених земель, а також подано дані щодо різноманіття орібатидних кліщів в умовах Західного Донбасу.

Ця колективна монографія, яка є доброю пам'яттю про члена-кореспондента Національної академії наук України, доктора біологічних наук, професора А. П. Травлєєва, необхідна науковим працівникам, викладачам, аспірантам, студентам-біологам, екологам, працівникам лісового, водного та сільського господарства.

Ключові слова: біогеоценози, степова зона, ґрунт, рекультивациія, трав'яна і лісова рослинність, гетеротрофи.

У 2016 році під загальною редакцією члена-кореспондента НАН України, доктора біологічних наук, професора А. П. Травлєєва вийшла у світ колективна монографія, в якій підведено підсумки 65-річних наукових досліджень учасниками Комплексної експедиції Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара природних і штучних біогеоценозів в умовах степу. Ця монографія фактично є данню пам'яті професору А. П. Травлєєву, який відійшов у вічність у 2016 році. А. П. Травлєєв – талановитий дослідник екосистем степу, ґрунтознавець, організатор науки, багаторічний голова спеціалізованої вченої ради зі спеціальності «екологія», вимогливий, але доброзичливий до молодих дослідників наставник.

Монографія розпочинається передмовою, яку написав А. П. Травлєєв. У цій передмові розкрита історія створення Комплексної експедиції під керівництвом професора Олександра Люціановича Бельгарда – учня академіка Г. М. Висоцького. Охарактеризована подальша історія становлення Комплексної експедиції, а також кафедри геоботаніки та систематики вищих рослин, звернута увага на унікальну типологію лісів степової зони України й Молдови О. Л. Бельгарда. На сьогоднішній день тематика досліджень Комплексної експедиції стосується геоботанічного картування лісів степової зони, ґрунтознавства та мікроморфології ґрунтів, лісової гідрології, біоценології, ентомології, ґрунтової зоології наземних хребетних тварин, лісової рекультивациі земель, а також звернуто увагу на актуальність досліджень лісів степової зони України в сучасних умовах трансформації середовища.

Після передмови в монографії міститься 13 оригінальних статей, в яких проаналізовано результати досліджень різних компонентів лісових біогеоценозів степової зони, а також звернуто увагу на способи рекультивациі девастованих ґрунтів. Кожна стаття завершується детальним списком використаної літератури.

Авторами першої статті «Мікроморфологія лісових ґрунтів степової зони України» є Білова Н. А., Яковенко В. М., Стрижак О. В. У цій статті акцентується увага на тому, що мікроморфологія ґрунтів є новим науковим напрямком екологічного ґрунтознавства, який прислужився для пояснення екології, генезису лісових ґрунтів степової зони України. Так, авторами встановлено, що «формування чорноземного типу ґрунтоутворення у вододільних лісах степової зони зумовлюється, поряд з флористичним (степовим чи лісовим) складом рослинності, насамперед своєрідністю степового клімату, характером ґрунтовірних порід, іншими

біотичними та абіотичними факторами навколишнього природного середовища. Лісова рослинність у степовій зоні не є невідворотною причиною деградації ґрунтів, а навпаки, зазвичай всебічно їх покращує, збільшує багатство та родючість» (с. 5). Розглянуто також питання мікроморфологічних та еколого-біологічних особливостей ґрунтоутворення під лісовою рослинністю в техногенних ландшафтах, екологічну роль біогенного мікроструктурування лісових едафотопів південного сходу України та низку інших актуальних питань сучасного генетичного ґрунтознавства.

Другу статтю «Ссавці як об'єкт досліджень у лісах степової зони України» підготували відомі зоологи Булахов В. Л., Пахомов О. С., Рева О. А. та Шульман М. В. У ній подано історію досліджень ссавців степового Придніпров'я від перших робіт К. Ф. Кеслера (1850) і до теперішніх часів, зокрема проаналізовано їх біогеоценологічний розподіл, біомасу й продуктивність, енергетичний баланс, роль ссавців у консортивних та міжкосистемних зв'язках, їх трофічне та ґрунтовірне значення, а також значення у протидії техногенному забрудненню екосистем.

Про розвиток ґрунтово-зоологічних досліджень у Дніпропетровському національному університеті імені Олеся Гончара пишуть у третій статті Жуков О. В., Кунах О. М. та Коломбар Т. М. Автори статті вказують, що поштовхом до розвитку ґрунтової зоології у ДНУ імені Олеся Гончара став вихід у світ статті М.С. Гілярова (1949) «Особливості ґрунту як середовища існування та його значення в еволюції комах» і описують низку етапів розвитку цього напрямку досліджень в Комплексній експедиції аж до сьогоднішніх днів. Основна увага дослідників на цей час зосереджена на ролі ґрунтових організмів в організації консорцій, аналізі їх життєвих форм, просторовій структурі популяцій, їхній біоіндикаційній цінності, ролі в збереженні стійкості систем тощо. Безумовно, матеріал у цій статті фаховий і цінний, але погано структурований. Читається стаття важко, однак це не знецінює її пізнавального значення.

Заслуговує на увагу стаття щодо біогеоценологічного обґрунтування лісової рекультивациі порушених земель, яку підготував В. М. Зверковський – відомий дослідник процесів відновлення деградованих господарською діяльністю земель. Фундаментальні дослідження деградації земель були розпочаті в 70-ті рр. минулого століття під керівництвом професора А. П. Травлєєва. За цей час отримано низку оригінальних даних щодо деструктивних змін факторів природного середовища. На землях, порушених вугільною промисловістю, апробовано методики збереження лісових біогеоценозів в умовах шахтних розробок тощо. На особливу увагу заслуговує типологія лісових культурбіогеоценозів для техногенних територій степової зони України, окрім цього у статті детально описано способи лісової рекультивациі техногенно-порушених земель та способи їх використання.

У наступній статті «Населення орибатидних кліщів на ділянках лісової рекультивациі на території Західного Донбасу», авторами якої є Кульбачко Ю. Л., Штірц А. Д., Дідур О. О. та Пахомов О. С., містяться дані щодо різноманіття населення орибатид у зональних і техногенно-порушених територіях Західного Донбасу. Вказано на високе фауністичне різноманіття орибатид, їхні життєві форми, особливості трофіки та роль у процесах рекультивациі девастрованих ґрунтів.

Цікавий і оригінальний матеріал містить стаття відомого ботаніка й еколога Мищика Л. П. «Підсумки дослідження травостою Комплексною експедицією Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара». У цій статті розглянуто історію дослідження трав'яної рослинності, взаємовідносини між нею й лісовою рослинністю, вплив екологічних чинників на цей процес, використання трав'яних рослин як індикаторів лісорослинних умов, дано аналіз флористичної різноманітності та деякі прикладні аспекти, зокрема конструювання газонів.

У статті Цветкової Н. М. проаналізовано вміст важких металів (мікроелементів) у ґрунтах і рослинах біогеоценозів Південного сходу степової зони України. Вказано, що їх дослідження було розпочате колективом дослідників під керівництвом

Травлєєва А. П. у 1961 році. За 52 роки досліджень отримано оригінальні дані щодо вмісту важких металів у ґрунтах біогеоценозів долинно-терасових ландшафтів, привододільно-болотних ландшафтів справжніх степів, байраків, в основних деревних породах та ґрунтах деяких міст тощо. Ці матеріали мають важливе загальноекологічне й практичне значення і виконати їх тепер, за сучасного фінансування науки, просто було б неможливо.

У статті «Флороценотичний аналіз водно-болотних екосистем басейну р. Самари», яку підготував Барановський Б. О., вказано, що флору цього району формують 114 видів, серед яких 21 вид – рідкісні та зникаючі; тут знайдено унікальні для степового Придніпров'я угруповання рдесника плаваючого та плавушника болотного.

У статті «Загальна характеристика біорізноманіття лускокрилих (Lepidoptera) степової зони України», яку підготував Голобородько К. К., вказано, що перші друковані відомості про фауну лускокрилих регіону відомі з початку XVIII століття. У статті також проаналізовано внесок багатьох ентомологів щодо вивчення цієї групи комах на теренах степової зони півдня України. Окрім цього, наведено сучасні дані, зокрема зафіксовано 395 видів совок, що становить 59 % їхнього різноманіття у фауні України. Вказано, що антропогенний вплив призводить до істотної трансформації фауни лускокрилих Дніпропетровської області.

У статті Горбаня В. А. «Фізичні властивості ґрунтів та підстилок лісових біогеоценозів степової зони України» представлено дані щодо фізичних властивостей ґрунтів та лісових підстилок, а також їхньої радіоактивності.

У статті Іванько І. А. розглянуто роль світлової структури у формуванні штучних лісових насаджень у степовій зоні України, а в статті Котович О. В. – водний режим лісових та степових біогеоценозів.

Завершується колективна монографія статтею Булахова В. Л., Гасо В. Я. та Бобильова Ю. П. «Амфібії та рептилії як компонент лісових біогеоценозів степової зони України», в якій подано історію досліджень цих груп тварин, їх екологічні ніші, роль в екосистемах.

Слід указати, що наведений вище перелік статей має високий інформативний характер, кожна стаття потребує детального аналізу і вдумливого читача. Інформація, яка міститься в цих статтях, є надзвичайно цінною й сучасною. Завдяки цій монографії екологи України, і не лише України, мають змогу отримати повне уявлення про історію вивчення та сучасний стан біогеоценозів степової зони України.

Ця монографія є вкрай потрібна екологам, працівникам лісового і сільського господарства, аспірантам та студентам природничих спеціальностей. Це гарна пам'ять про професора Анатолія Павловича Травлєєва.

Стаття надійшла в редакцію: 30.04.2017